

Працоўная эміграцыя насельніцтва Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX стагоддзя

А. Г. Каханоўскі, доктар гістарычных навук, дацэнт,
загадчык кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Анотацыя. У артыкуле прааналізаваны прычыны працоўнай эміграцыі насельніцтва Беларусі ў канцы XIX — пачатку XX ст., паказаны ўрадавыя меры па прыняццю, якія абмяжоувалі выезд за межы Расійскай імперыі і прывялі да дамінавання нелегальнай эміграцыі. Пастаўлена пытанне аб месцы працоўнай эміграцыі як адлюстравання сацыяльных праблем беларускага грамадства і ролі мігрантаў у фарміраванні класа наёмных работнікаў, значэнні заробленых беларускімі сялянамі грашовых сродкаў як прыкметнай крыніцы інвеставання фінансава-крэдытнай сістэмы і сельскай гаспадаркі Беларусі.

Summary. The article deals with the causes of labor migration among the Belarusians at the end of the XIX — beginning of the XX centuries. The attention is paid to the measures, undertaken by the government, to limit the trips abroad that led to the domination of the illegal migration. The author defines the place of the labor migration among the other social problems of the Belarusian society, analyzes the role of the migrants in the formation of the social group of the wage and salary workers, and scrutinizes the meaning of peasants' monetary assets that were an important source of the investment into the Belarusian financial credit system and agriculture.

Ключавыя словы: працоўная эміграцыя, беларускія губерні, Беларусь, Расійская імперыя, сялянства.

Keywords: labor migration, the Belarusian governorates, Belarus, the Russian Empire, peasantry.

Уводзіны. Вучэбная праграма па гісторыі Беларусі для IX класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі і адпаведны падручнік, а таксама факультатыўны курс утрымліваюць раздзел, прысвечаны ўсталяванню капіталізму на беларускіх землях. Асноўны акцэнт у ім зроблены на развіццё сельскай гаспадаркі, прамысловасці і гарадоў, удасканаленне гандлёвых сувязей, транспартнай сеткі ва умовах пашырэння таварна-грашовых адносін. Акрэсліваюцца агульныя рысы

абстрактныя сацыяльныя праблемы тагачаснага грамадства, тэндэнцыі вырашэння аграрнага пытання ў Беларусі, якое тут было найбольш вострым. Як канал яго вырашэння падаецца матэрыял аб правядзенні сталыпінскай аграрнай рэформы і перасяленні сялян у азіяцкую частку Расійскай імперыі. Аднак у канцы XIX — пачатку XX ст. дастаткова масавай становіцца працоўная эміграцыя насельніцтва Беларусі ў Амерыку і краіны Заходняй Еўропы. Перш за ўсё, яна

была таксама абумоўлена эканамічнымі прычынамі, бурным ростам насельніцтва ва умовах экстэнсіўнага развіцця эканомікі. Разгляд працоўнай эміграцыі дазваляе больш акрэслена характарызаваць сацыяльныя праблемы у грамадстве таго часу, асаблівасці фарміравання рынку працы, уплыў індустрыялізацыі краін Заходняй Еўропы на эканоміку Расійскай імперыі.

У артыкуле ставіцца задача паказаць асноўныя напрамкі працоўнай эміграцыі насельніцтва Беларусі у канцы XIX — пачатку XX ст., выявіць яе прычыны, дынаміку, мерапрыемствы ўрадавых органаў Расійскай імперыі па папярэджанні гэтай з'явы, акрэсліць уплыў працоўнай эміграцыі на сацыяльна-эканамічныя працэсы у беларускім грамадстве. Тэма працоўнай эміграцыі насельніцтва Беларусі не стала яшчэ прадметам самастойнага вывучэння, хаця асобныя фрагменты дадзенай праблемы знайшлі адлюстраванне у працах па сацыяльнай гісторыі Беларусі другой паловы XIX — пачатку XX ст.

Асноўная частка. На мяжы XIX—XX стст. пашыраецца працоўная эміграцыя насельніцтва Беларусі, галоўным чынам сялянства. Спачатку яна ахапіла Віленскую і Гродзенскую губерні і атрымала характар часовага адыходу. Да яе прывяла аграрная перанаселенасць беларускіх губерняў, якая у канцы XIX ст. па вастрыві зямельнага пытання пераўзыходзіла ўзровень еўрапейскай часткі Расійскай імперыі у 1,6 раза [1, с. 124]. Акрамя таго, на працоўную міграцыю ўплывалі рэгіянальная незбалансаванасць працоўных рэсурсаў у Расійскай імперыі, тэрытарыяльныя адрозненні ва умовах жыцця, нераўнамернае размеркаванне рабочых месцаў. Уплывоўным фактарам пашырэння працоўнай эміграцыі, выезду за мяжу на сельскагаспадарчыя работы сталі усё большая ўцягнутасць Расійскай імперыі у міжнародныя эканамічныя сувязі, імклівы эканамічны рост краін Еўропы і Амерыкі, які, у сваю чаргу, стварыў вялікі попыт на працоўную сілу. Побач з эканамічнымі фактарамі ўключэння насельніцтва ў міграцыйныя працэсы немалаважную ролю адыграла ступень яго падрыхтаванасці на ўзроўні менталітэту да перасяленняў.

У 80-я гг. XIX ст. актывізавалася сезонная эміграцыя сельскагаспадарчых рабочых беларускіх губерняў у Германію, Данію, Швецыю. У 1990-я гг. адбываецца рост выезду мясцовага насельніцтва у краіны Амерыкі, найперш у ЗША. Першымі туды з Беларусі пачалі эмігрыраваць мясцовыя яўрэі. Пазней яны зрабілі шмат для таго, каб гэты напрамак стаў прыцягальным для многіх беларускіх сялян і наёмных работнікаў.

Амерыка вабіла эмігрантаў магчымасцю атрымання больш высокай аплаты працы, шансам зарабіць сродкі для паляпшэння у далейшым матэрыяльнага дабрабыту і умацавання гаспадаркі на радзіме. У прыватнасці, месячны заробак чорнарабочага у ЗША складаў у рублёвым эквіваленце ў сярэднім 71 руб., у Расійскай імперыі — 15 руб.; муляра адпаведна — 150 і 50 руб.; шахцёра — каля 300 і 50 руб. [2, с. 65]. Хуткія тэмпы развіцця ЗША выклікалі вялікую запатрабаванасць у працоўнай сіле.

Законы Расійскай імперыі не прызнавалі магчымасці эміграцыі, забаронена было адмаўленне ад расійскага грамадзянства, караліся тыя, хто не вяртаўся на радзіму. Расійскім заканадаўствам прызнавалася законным толькі часовае знаходжанне падданага краіны за мяжой [3, с. 121]. Выезд за мяжу дапускаўся максімальна на 5 гадоў, але прадугледжвалася і магчымасць прадоўжыць тэрмін знаходжання. Дзейнічала дастаткова забюракратызаваная сістэма выдачы дакументаў. Расійскім падданым, якія накіроуваліся за мяжу, выдавалі дакументы аднаго з трох відаў: замежныя пашпартныя кніжкі, легітымацыйныя білеты, плакатныя пашпарты. Легітымацыйныя білеты — кароткатэрміновыя замежныя пашпарты — выдаваліся жыхарам памежных мясцовасцей, каб спрасціць ім рух праз мяжу на тэрмін не больш за 21 дзень.

Большасць эмігрантаў пакідалі краіну нелегальна. Гэта было абумоўлена адсутнасцю афіцыйных звестак аб маршрутах выезду, страхам застацца сам-насам на шляху у Амерыку і трапіць пад урадавыя рэпрэсіі, а таксама наяўнасцю вопытных нелегальных агентаў і адсутнасцю адказных

урадавых органаў [4, л. 172—173]. Але, перш за ўсё, ад легальных шляхоў эміграцыі адштурхоувала складаная і дарагая па кошце працэдура атрымання замежнага пашпарта, за які даводзілася плаціць трэцюю частку кошту білета на амерыканскі кантынент. Напрыклад, селянін павінен быў атрымаць згоду валааснага кіраўніцтва, даведку аб адсутнасці запазычанасцей па падатках. Патрабавалася таксама даведка ад прыстава, што эмігрант не з'яўляецца дзяржаўным злачынцам і што не прыйшоў час службы ў войску. Пасля селянін павінен быў падаць прашэнне ў канцэлярыю губернатара. Там ён дадаткова уносіў адпаведныя грашовыя зборы і атрымліваў пашпарт. Уся працэдура займала ад 3—6 месяцаў, а то і больш [5, с. 43]. Выбарка замежных пашпартоў нярэдка рабілася прадметам спекуляцый з боку чыноўнікаў.

Адсутнасць у Расійскай імперыі эміграцыйнай палітыкі і нераспрацаванасць заканадаўства, грувасткая сістэма атрымання замежных пашпартоў параджалі магчымасці для дзейнасці і узбагачэння тайных агентаў і замежных параходных кампаній [6, с. 16—17]. У канцы XIX — пачатку XX ст. у шэрагу населеных пунктаў Беларусі дзейнічалі тайныя агенты, якія актыўна агітавалі сялян на працу за мяжу, найперш у Амерыку.

Эміграцыя з Усходняй Еўропы, у тым ліку і з Беларусі, адбывалася пераважна праз парты Германіі. Для гэтага былі добра распрацаваны маршруты руху эмігрантаў. У кожных губерні, паведе існавалі асобныя месцы збору. У наладжванні перапраўкі эмігрантаў былі задзейнічаны мясцовыя жыхары. Ніхто з іх не адважваўся дапамагаць паліцыі змагацца з нелегальнай эміграцыяй, таму што баяліся помсты з боку агентаў і суседзяў, занятых у промысле, які прыносіў прыбытак. Да пачатку Першай сусветнай вайны расійскім уладам не толькі не ўдалося спыніць тайную эміграцыю, але нават скараціць яе памеры.

Суседняя Германія была зацікаўлена ў эмігрантах з Расійскай імперыі. Параходныя таварыствы гэтай краіны атрымлівалі значныя прыбыткі ад пасажырскага транзіту і паспяхова наладжвалі перавозку

пасажыраў праз расійскія парты. Нямецкія кампаніі маглі сабе дазволіць знізіць кошт білетаў, чым ставілі ў эканамічна складанае становішча расійскіх калег. Заходнееўрапейскія кампаніі у 1906—1908 гг. выцеснілі з рэйсаў у Амерыку расійскі «Добраахвотны флот». Аб памерах эміграцыйнага руху выразна сведчаць наступныя звесткі. У 1861—1900 гг. жыхарам Віленскай і Ковенскай губерняў было выдана 518 тыс. легітымацыйных білетаў, 617 тыс. пашпартоў — на 6 месяцаў [5, с. 48]. Многія білеты перапрадаваліся двойчы і часцей за ўсё на чужыя прозвішчы.

Першая буйная арганізацыя тайных агентаў была створана ў Вільні ў 1883—1884 гг. Ёю кіравалі віленскія купцы Л. Гершановіч і І. Крызюоскі. У многіх гарадах і мястэчках яны мелі сваіх прадстаўнікоў [5, с. 58]. 30 снежня 1900 г. віленскі губернатар атрымаў ананімную скаргу ад лібаўскіх кантор па продажы шыф-карт на прыстава 5-га участка Вільні Н. Чарняева. Апошні абвінавачваўся ў тым, што праз віленскага мешчаніна Г. Каценберга патрабаваў штомесячную плату ў памеры 100 руб. за пропуск эмігрантаў праз Вільню. У выпадку няплаты абяцаў вяртаць іх па этапе на радзіму [7, л. 7—8]. Праведзенае старшым пазаштатным чыноўнікам па асобых даручэннях пры віленскім губернатараў Скосыравым афіцыйнае дазnanне паказала беспадстаўнасць выказаных абвінавачванняў. Прыстаў Н. Чарняев тлумачыў скаргу помстай за прынцыповае змаганне на працягу 3 гадоў супраць дзейнасці групы тайных агентаў па арганізацыі нелегальнай эміграцыі пад кіраўніцтвам віленскіх мяшчан Л. Гершановіча і І. Крызюоскага. Сведкам у гэтай справе выступаў Г. Каценберг, які ў свой час займаўся тым жа нелегальным промыслам. За гэта ён высылаўся з Ковенскай губерні і ў дадатак быў канкурэнтам віленскіх агентаў [7, л. 15]. Г. Каценберг у сваім тлумачэнні падкрэсліў, што ў лістападзе 1900 г. ён быў сведкам тайнай размовы уладальніка заезджага дома ў Вільні Займоўскага з людзьмі, якія прыехалі з Елізаветграда і меркавалі эмігрыраваць у Амерыку. Тайнымі агентамі

у Вільні для іх былі загадзя падрыхтаваны пашпарты, куды дадаткова былі унісаны яшчэ па 5 эмігрантаў, якія нібыта былі членамі сямей людзей, што ехалі за мяжу. Г. Каценберг накіраваўся услед за эмігрантамі у Лібаву, каб, паводле яго уласнага прызнання, перадаць іх уладам, але па дарозе напаткаў віленскіх агентаў Х. Гоца і А. Разалера, што суправаджалі эмігрантаў. Агенты пагражалі Г. Каценбергу і запатрабавалі ад яго вярнуцца у Вільню.

Дзейнасць тайных эміграцыйных агентаў з беларускіх губерняў нярэдка пашыралася за межы Расійскай імперыі. У цыркуляры мінскага губернатара ад 30 чэрвеня 1910 г. паведамлялася, што у пачатку года галандскія ўлады не прапусцілі праз сваю мяжу вялікую групу эмігрантаў з Расійскай імперыі і Аўстра-Венгрыі. Іх справамі займаліся тайныя агенты з Ліды Шварц і Мендзелевіч [8, л. 95—95 аб.]. На арганізацыі тайнай эміграцыі сялян спрабавалі атрымаць прыбытак і мясцовыя сельскія жыхары. У 1913 г. сяляне Бабруйскага і Слуцкага павеатаў А. Гарбуз і М. Ермалінскі падбухторылі да нелегальнага пераходу мяжы двух вясковых жыхароў, забралі у іх 285 руб. і зніклі [9, л. 2, 49]. Мясцовыя жыхары часам папярэджвалі губернскія ўлады аб незаконнай дзейнасці тайных агентаў, аднак такія паведамленні нярэдка выкарыстоўваліся тымі ж агентамі для пазбаўлення ад канкурэнтаў. Прымаліся розныя меры па супрацьдзеянні незаконнай працы тайных агентаў, у тым ліку прымяняліся высяленні з прыгранічнай паласы.

Беларусы-эмігранты былі пераважна сялянамі. Сярод іх былі тыя, хто не меў уласнай гаспадаркі, малазямельныя ці беззямельныя, члены шматдзетных заможных сямей. Не маючы ніякай іншай кваліфікацыі, акрамя навыкаў да сельскагаспадарчай працы, яны былі вымушаны наймацца найперш на цяжкую і малааплачваемую працу. На заробкі у Амерыку накіроўваліся пераважна мужчыны ва ўзросце 18—40 гадоў, звычайна на 3—4 гады. Працавалі яны на прамысловых прадпрыемствах ці рудніках

[10, л. 131]. Жанчыны выязджалі за мяжу ў асноўным разам з мужамі. У Віленскай губерні, паводле звестак за 1908—1910 гг., яны сярод працоўных эмігрантаў складалі 21,4 % [1, с. 84]. У прыватнасці, сялянка Вілейскага павеата Алена Бялько разам з мужам Аляксеем і малым сынам Міхалам выехала ў самым пачатку XX ст. у ЗША. Яны займаліся цяжкой працай у Дэтройце. Там у сям'і нарадзіліся яшчэ двое дзяцей. Калі Алена і Аляксей зарабілі пэўную суму грошай, то разам з меншымі дзецьмі вярнуліся на радзіму. Старэйшы сын застаўся ў США прадаўцаў адукацыю, стаў інжынерам, а пазней — уладальнікам невялікай парфюмернай фабрыкі. Аляксей Бялько пашырыў уласную гаспадарку, набыўшы каля 80 дзесяцін зямельных і лясных угоддзяў. Ён стаў крэдыторам мясцовага памешчыка, але быў з-за уласнай непісьменнасці ім падмануты. Падатковы інспектар Брэсцкага павеата ў сваёй справаздачы за 1912 г. падкрэсліваў, што сярод тых, хто накіроўваўся ў Амерыку, толькі каля 10 % заставаліся там. Гэта была пераважна моладзь, астатнія вярталіся на радзіму [1, с. 84].

З сярэдзіны першага дзесяцігоддзя XX ст. у Віленскай, Гродзенскай і Мінскай губернях працоўная эміграцыя ў Амерыку набывае масавы характар. У 1908—1910 гг. з Віленскай губерні выехалі за мяжу 17,7 тыс. чалавек [1, с. 89]. За першае дзесяцігоддзе XX ст. з Гродзенскай губерні эмігрыравалі ў Амерыку каля 50 тыс. чалавек [7, л. 145]. Слуцкі павятовы спраўнік адзначаў моцны рост у 1907—1908 гг. колькасці сялян, якія выязджалі на заробкі ў ЗША [11, л. 1]. Тое ж зафіксаваў і барысаўскі павятовы спраўнік [11, л. 5]. У 1907 г. з Мінска эмігрыравалі 1615 чалавек [12, с. 113]. На пачатку другога дзесяцігоддзя XX ст. у Пінскім і Ігуменскім павеатах эміграцыйны рух набыў значныя памеры [4, л. 7] і назіраўся пастаянна. Тыя, хто вярнуўся дахаты, пасля невялікага адпачынку зноў выязджалі за акіян.

Адпаведна амерыканскім крыніцам, якія фіксавалі рускіх перасяленцаў і не вылучалі асобна беларусаў і украінцаў, сярод рускіх эмігрантаў пераважалі менавіта

беларусы, паколькі рускія і украінцы аддавалі перавагу усходнім раёнам Расійскай імперыі [13, с. 121]. Беларусам, якія выязджалі за мяжу, адносілі таксама і да палякаў. Згодна са звесткамі С. Патканава, у ЗША у 1891—1900 гг. з Расійскай імперыі выехалі 593 703 чалавекі, у 1901—1909 гг. — 1 410 514 [14, с. XXXIII]. Расійскім імігранцкім домам у Нью-Ёрку з 1 студзеня 1913 г. да 1 студзеня 1914 г. было зафіксавана 4412 эмігрантаў з Віленскай губерні, 1166 — з Віцебскай, 7130 — з Гродзенскай, 11 251 — з Мінскай, 2640 — з Магілёўскай губерняў [15, с. 57].

Адносіны расійскіх урадавых органаў да эміграцыйнага руху змяніліся за перыяд ад 80-х гг. XIX ст. да пачатку XX ст. ад адназначна адмоўнага да спроб прааналізаваць яго прычыны і вызначыць магчымыя пэўныя эканамічныя выгады для дзяржавы. Адміністрацыйна-паліцэйскія метады аказаліся неэфектыўнымі. Многія мерапрыемствы органаў улады прабуксавалі з-за аб'якавасці чыноўнікаў да выканання службовых абавязкаў ці карумпаванасці. Праз некалькі гадоў пасля ад'езду многія эмігранты пачалі вяртацца на радзіму. Яны прывозілі з сабой грашовыя сродкі, якія інвэстраваліся ў эканоміку беларускіх губерняў, найперш у сельскую гаспадарку. Акрамя таго, рээмігранты атрымлівалі на чужыне карысныя працоўны вопыт, іншае усведамленне і павагу да чужой уласнасці, закона. Гродзенская павятовая землепарадкавальная камісія ў паведамленні губернатару ад 7 верасня 1907 г. адзначала мэтазгоднасць урэгулявання дзяржавай эміграцыйнага руху [10, л. 9]. Ваўкавыская землепарадкавальная камісія звяртала ўвагу на неабходнасць зрабіць даступным атрыманне замежных пашпартаў, а таксама арганізаваць рух параходаў з парту на Чорным ці Балтыйскім морах да Амерыкі [10, л. 158].

Тым не менш у эміграцыю накіроўвалася найбольш актыўная і здольная да працы частка насельніцтва. Большасць эмігрантаў пражывала ў антысанітарных умовах, у трушчобах, на гарадскіх ускраінах. Выхадцы з Беларусі фактычна займалі адну з найніжэйшых прыступак

сярод рабочых, занятых у амерыканскай прамысловасці [2, с. 70]. Карэспандэнт «Нашай нівы» з ЗША паведамляў, што тут эмігранты з Беларусі «церпяць бяду і голад» [16, с. 366—367]. Яны траплялі на сельскагаспадарчыя работы на фермы, вугальныя капальні, фабрыкі і г. д. Агенты і наймальнікі называлі нядаўна прыехаўшых эмігрантаў «грынерамі» (зялёнымі).

Дамоў эмігранты перасылалі пераважна нязначныя сумы грошай да 100 руб. і, як правіла, раз на год. Большую частку заробленых сродкаў прывозілі з сабой і укладалі іх у паляпшэнне ці пашырэнне гаспадаркі. Зрэдку эмігранты пакідалі сельскую гаспадарку і пачыналі займацца гандлем, промысламі. Гродзенскі губернатар у сваім паведамленні віленскаму генерал-губернатару ад 28 лістапада 1907 г. станоўча адзначаў прыток у эканоміку Беларусі заробленых эмігрантамі сродкаў падчас іх працы ў ЗША [10, л. 175]. Перасяленні на хутары ў час правядзення сталыпінскай рэформы сталі магчымыя ў значнай ступені праз прыцягненне грашовых сродкаў «амерыканцаў» [4, л. 166]. Дакладныя звесткі аб вывезеных эмігрантамі праз мяжу Расійскай імперыі грашовых сродкаў адсутнічаюць. Паводле ацэнак А. Уласава на 1909 г., беларускія сяляне увезлі каля 30 млн рублёў, заробленых у ЗША [17, с. 33—35]. Але гэта тычылася сродкаў, якія захоўваліся ў ашчадных касах і банках.

Акрамя ЗША, жыхары Беларусі выязджалі ў Канаду. Эміграцыя ў яе насіла ў значнай ступені сельскагаспадарчы характар і была менш актыўнай. Многія перасяленцы сутыкаліся тут з недахопам зямельных угоддзяў ці атрымлівалі больш горшыя землі. У 1901—1913 гг. у Канаду з Расійскай імперыі выехалі 138,0 тыс. чалавек [18, с. 252—253]. З 1886 г. да 1900 г. з Расійскай імперыі выехаў у Аргенціну 21 501 эмігрант, аднак гэта лічба дастаткова прыблізная, паколькі не ўлічвала людзей, якія выязджалі праз іншыя краіны. У пачатку XX ст. у Віцебскай губерні пашырыўся перасяленчы рух у Бразілію. У 1913 г. назіраўся выезд на заробкі ў гэту краіну сялян Мазырскага павета [19, л. 6—7]. У расійскае консульства часта

звярталіся эмігранты, якія скардзіліся на падман бразільскай перасяленчай прапаганды, цяжкія умовы адаптацыі і працы.

Напярэдадні Першай сусветнай вайны значная колькасць сельскіх жыхароў з заходніх раёнаў Беларусі накіроувалася на заробкі у Германію. У 1910 г. каля 12 % (прыкладна 30 тыс. чалавек) ад агульнай колькасці сельскагаспадарчых рабочых з Расійскай імперыі у Германіі складалі выхадцы з беларускіх і літоўскіх губерняў, у 1911 г. — 20 % (каля 80 тыс. чалавек), у 1912 г. — 25 % (прыкладна 100 тыс. чалавек) [1, с. 90—91].

Заклучэнне. З-за адсутнасці дакладных статыстычных звестак аб памерах эміграцыі з тэрыторыі Беларусі сустракаюцца розныя ацэначныя лічбы. Напрыклад, В. Панюціч адзначае, што да Першай сусветнай вайны з Беларусі у Амерыку выехала да 800 тыс. чалавек [1, с. 90]. Згодна з данымі А. Уласава і А. Смоліча, да пачатку Першай сусветнай вайны эмігрыравалі каля 300—500 тыс. беларускіх сялян [20, с. 16]; паводле ацэнак В. Кіпеля — каля 850—900 тыс. эмігрантаў з Беларусі

[15, с. 39]. Узважваючы звесткі з розных крыніц, можна меркаваць, што працоўная эміграцыя у краіны Захаду аханіла каля 600—800 тыс. чалавек.

Працоўная эміграцыя стала вынікам вострай аграрнай перанаселенасці у беларускай вёсцы, адлюстраваннем незбалансаванасці фарміравання рынку працоўнай сілы. У той жа час адыход за мяжу, як і праца па найме у прамысловых цэнтрах еўрапейскай часткі Расійскай імперыі, меў вялікае значэнне для фарміравання класа наёмных работнікаў Беларусі. Усе, хто прайшоў школу працы па найме за мяжой, вызначаліся іншым узроўнем грамадзянскай свядомасці, адукаванасці. Калі не удавалася абзавесціся уласнай гаспадаркай і вярнуцца да сельскагаспадарчых заняткаў, яны больш паспяхова канкурыравалі на рынку працы. У час рэалізацыі сталыпінскай аграрнай рэформы пераканаць сельскую грамаду у неабходнасці увядзення новых форм і метадаў землекарыстання было нашмат прасцей там, дзе было больш сялян, якія пабывалі на заробках у Амерыцы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Панютич, В. П.* Из истории формирования пролетариата Белоруссии, 1861—1914 гг. / В. П. Панютич ; Акад. наук БССР, Ин-т истории. — Минск : Навука і тэхніка, 1969. — 190 с.
2. *Нитобург, Э. Л.* Русские трудовые иммигранты в США (конец XIX в.—1917 г.): адаптация и судьбы / Э. Л. Нитобург // Отечественная история. — 2002. — № 5. — С. 63—75.
3. Устав о паспортах со всеми изменениями, дополнениями и разъяснениями по решениям Правительствующего сената и циркуляром министерств со включением правил о праве жительства евреев и с приложением подробного алфавитного указателя / сост. К. Абрамович. — СПб. : Тип. М-ва внутр. дел, 1905. — 199 с.
4. Об эмиграционном движении в уездах Гродненской губернии // Нацыянальны гістарычны архіў у г. Гродна (далей — НГАБ у г. Гродна). — Фонд 103. — Воп. 1. — Спр. 4.
5. *Эйдинтас, А.* Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868—1940 гг. / А. Эйдинтас ; Акад. наук Литов. ССР, Ин-т истории. — Вильнюс : Мокслас, 1989. — 217 с.
6. *Тизенко, П. Д.* Эмиграционный вопрос в России, 1820—1910 / П. Д. Тизенко [сост. по поручению некоторых торг. домов, банков и ремесл. предприятий г. Либавы ин. мех. П. Тизенко]. — Либава : Типо-литогр. «Либавский вестник», 1909. — 53 с.
7. Переписка с виленским губернатором о пропуске эмигрантов в Либава за взятки приставом Черняевым // Дзяржаўны гістарычны архіў Літвы (далей — ДГАЛ). — Фонд 381. — Воп. 19. — Спр. 917.
8. Циркуляры минского губернатора за 1910 г. Список банкирских контор, действующих в Минске. — НГАБ. — Фонд 295. — Воп. 1. — Спр. 7942а.
9. Дело по обвинению крестьян Гарбуза А. и Ярмолинского М. в подстрекательстве крестьян к выезду за границу. — НГАБ. — Фонд 295. — Воп. 1. — Спр. 8454.

10. Дело об эмиграции в Америку крестьян Гродненской губернии и переходе их к хуторскому землевладению. — НГАБ у г. Гродна. — Фонд 18. — Воп. 2. — Спр. 6.
11. Переписка с Департаментом полиции, начальником Минского жандармского управления об эмиграции крестьян за границу на заработки. — НГАБ. — Фонд 295. — Воп. 1. — Спр. 7703.
12. Шибeko, З. В. Минск в конце XIX—начале XX в. : очерк соц.-экон. развития / З. В. Шибeko ; Акад. наук БССР, Ин-т истории ; науч. ред. : К. И. Шабуня, М. О. Бич. — Минск : Навука і тэхніка, 1985. — 151 с.
13. Ціхамірау, А. В. Пытанні масавай эміграцыі з Беларусі у ЗША (80-я гады XIX ст. — 1914 г.) / А. В. Ціхамірау // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь: новыя канцэпцыі і падыходы : Усебеларус. канф. гісторыкаў, Мінск, 3—5 лют. 1993 г. : у 2 ч / Беларус. дзярж. ун-т, Ін-т гісторыі Акад. навук Беларусі ; рэдкал. : М. П. Касцюк (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск, 1994. — Ч. 1 : Гісторыя Беларусі. — С. 119—123.
14. Патканов, С. Иммиграция из России в Соединённые Штаты за десятилетие 1900—1909 гг. / С. Патканов // Ежегодник России 1910 г. (год седьмой) / Центр. стат. ком. М В Д. — СПб., 1911. — С. XXIX—CXIII.
15. Кіпель, В. Беларусы у ЗША / В. Кіпель. — Мінск : Беларусь, 1993. — 352 с.
16. Дубровік, І. Амэрыка / І. Дубровік // Наша Ніва : першая беларус. газ. з рыс. — Факс. выд. — [Мінск, 1996]. — Вып. 2. — 1909. — С. 366—367.
17. Уласау, А. Эміграцыя у Амэрыку / А. Уласау // Наша Ніва : першая беларус. газ. з рыс. — Факс. выд. — [Мінск, 2003]. — Вып. 4. — 1911. — С. 33—35.
18. Кабузан, В. М. Эмиграция и реэмиграция в России в XVIII—начале XX века / В. М. Кабузан ; Рос. акад. наук, Ин-т рос. истории. — М. : Наука, 1998. — 269 с.
19. Списки лиц, эмигрировавших в Бразилию. — НГАБ. — Фонд 295. — Воп. 1. — Спр. 8453.
20. Панютіч, В. П. Историография аграрной истории Беларуси 1861—1917 гг. / В. П. Панютіч. — Минск : Ин-т истории НАН Беларусі, 2005. — 262 с.

ДА ВЕДАМА АУТАРАУ І ПАДПІСЧЫКАУ!

Рэдакцыя прымае да разгляду матэрыялы на беларускай і рускай мовах аб'ёмам да 10 машынапісных старонак у двух экзэмплярах (пажадана з дыскам, можна дасылаць электроннай поштай).

Артыкулы павінны быць надрукаваны на белай паперы праз два штэрвалы на адным баку ліста (фармат А4, тэксты, набраныя на камп'ютары, кегль 14).

Фотаздymкi прымаюцца чорна-белыя і добрай якасці.

Неабходна пазначыць прозвішча, імя і імя па бацьку аутара, месца яго працы, пасаду, вучоную ступень, вучонае званне, хатні адрас, тэлефоны, пашпартныя звесткі (серыя, нумар, калі і кім выдадзены, асабісты нумар, адрас прапіскі). Без гэтых звестак матэрыялы разглядацца не будуць.

Паколькі наш часопіс не паступае у рознічны гандаль, чытачы і аутары могуць набыць яго па падпісцы альбо зрабіць заяўку на патрэбную колькасць экзэмпляраў часопіса па тэлефоне 297-93-22 (аддзел маркетынгу).

Рэдакцыя не заўсёды падзяляе думкі аутараў. Апошнія нясуць адказнасць за усю інфармацыю, якая утрымліваецца ў артыкуле.

Рукапісы аутарам не вяртаюцца.